

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Beeld en geluid in het strafproces; implicaties van de opkomst van (audio)visuele technieken en materialen voor communicatie en besluitvorming in de strafrechtspraktijk

Dubelaar, M.J.; Vanderveen, G.N.G.

Citation

Dubelaar, M. J., & Vanderveen, G. N. G. (2009). Beeld en geluid in het strafproces; implicaties van de opkomst van (audio)visuele technieken en materialen voor communicatie en besluitvorming in de strafrechtspraktijk. *Nederlands Juristenblad*, 84(30), 1954-1960.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14079>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14079>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BEELD EN GELUID IN HET STRAFPROCES

Implicaties van de opkomst van (audio)visuele technieken en materialen voor communicatie en besluitvorming in de strafrechtspraktijk.

Marieke Dubelaar en Gabry Vanderveen¹

1. Inleiding

Het beeld en de visualisering van informatie is in onze samenleving in toenemende mate aanwezig. Dankzij de technologische ontwikkelingen op softwaregebied, de komst van nieuwe media en de brede publieke toegankelijkheid tot internet, videocamera's, (digitale) fotoapparatuur en mobiele telefoons met camerafunctie is beeld steeds dominanter geworden in ons dagelijks leven. De huidige techniek heeft het makkelijker gemaakt visueel en auditief materiaal te produceren, te verzamelen en te verspreiden, voor en door iedereen. Dat dit ook zijn weerslag heeft op de praktijk van het strafproces, blijkt onder meer uit de krantenartikelen die recent zijn verschenen over het gebruik van 'pleitdocumentaires' in de rechtszaal (Barends 2008; Houtekamer 2008). Niet alleen de advocatuur experimenteert met de toepassing van beeldmateriaal in de rechtszaal, het is ook vooral het openbaar ministerie dat hier steeds vaker gebruik van maakt. Zo liet het recentelijk in het Amsterdams liquidatieproces een animatie zien waarin de moord op Kees Houtman aan de hand van onder meer kogelsporen, hulzen en sporenbeeld werd gereconstrueerd, mede om het verhaal van kroongetuige La S. kracht bij te zetten.² In een krantenartikel gepubliceerd in het NRC van 23 februari jongstleden wordt uitgebreid stilgestaan bij het gebruik van beelden en audiovisuele technieken op het onderzoek ter terechtzitting, waarbij ook reacties van andere procesdeelnemers zijn verwerkt. Deze reacties zijn wisselend van aard; enerzijds wordt gewezen op de mogelijkheden die de audiovisuele techniek meebrengt, anderzijds bestaat er ook een zekere terughoudendheid daar de verdringing van het geschreven woord, zoals dat in de rechtspraktijk altijd centraal heeft gestaan, onbedoelde effecten kan hebben. Duidelijk is echter dat het gebruik van (audio)visuele hulpmiddelen de laatste tijd sterk in opkomst is en urgente vragen oproept over de wijze waarop hier in het strafproces mee moet worden omgegaan. Over de mogelijke betekenis van de opmars van (audio)visuele technieken en materialen voor de Nederlandse strafrechtspraktijk en de eventuele knelpunten vanuit psychologisch en juridisch perspectief gaat deze verkennende beschouwing. De toepassing van (audio)visuele technieken op het onderzoek ter terechtzitting en ten behoeve van de bewijsbeslissing staat daarbij centraal. Het gebruik van deze technieken in de sfeer van de preventie en opsporing blijft verder buiten beschouwing, hoewel ook daar een evidente toename valt te signaleren.³ Na een exploratie van de wijzen waarop beeld- en geluidsmateriaal nu al een rol speelt in de rechtszaal, zal kort aandacht worden besteed aan de Nederlandse procescultuur en de mogelijkheden die zich in dit opzicht voordoen. Vervolgens wordt ingegaan op de resultaten van empirisch onderzoek waaruit onder meer blijkt dat de vorm waarop de informatieoverdracht plaatsvindt van invloed is op de waardering en besluitvorming in het strafproces.

¹ Mr. M.J. Dubelaar is promovenda en docent straf(proces)recht aan de Universiteit Leiden. Dr. G.N.G. Vanderveen is universitair docent criminologie aan de Universiteit Leiden en associate lector Public Reassurance aan de Hogeschool INHolland.

² Zittingsverslag 16 juni op www.openbaarministerie.nl.

³ Zo maakt de politie gebruik van het internet (zoals YouTube) om burgers te betrekken bij de opsporing bijvoorbeeld door de beelden van beveiligingscamera's te tonen.

Vanuit dit gegeven worden de risico's die gepaard gaan met het gebruik van audiovisueel aangestipt en in een juridisch normatief kader geplaatst.

2. Opkomst en functies van de (audio)visuele techniek binnen het onderzoek ter terechtzitting

De opmars van beeld- en geluidsmateriaal in het strafproces is geruime tijd aan de gang. 't Hart schreef ruim tien jaar geleden al: 'het is een algemeen maatschappelijk verschijnsel dat het geschreven woord steeds meer concurrentie ondervindt van beelden: van foto's, film en video. In het strafproces dringt dit ook door, met grote vertraging maar wel gestadig'.⁴ De toepassing van de audiovisuele techniek heeft zich ontwikkeld vanuit de opsporing, waar deze – onder meer ten behoeve van identificatie en observatie van verdachten – op talrijke wijzen wordt ingezet. De resultaten van de ingezette technieken zijn doorgedrongen tot het onderzoek ter terechtzitting, doordat het tijdens het vooronderzoek vergaarde beeld- of geluidsmateriaal ook voor het bewijs kan worden gebruikt. Allengs wordt duidelijk dat niet alleen het materiaal, maar ook de (audio)visuele techniek zelf op het onderzoek ter terechtzitting een meer prominente rol gaat spelen. In de zin dat deze wordt ingezet om processen op het onderzoek ter terechtzitting te kunnen faciliteren, zoals het horen van getuigen, reconstrueren van de feiten of weergeven van argumenten. Zo zien we dat computeranimaties en simulaties voorzichtig hun rol opeisen in de strafrechtelijke praktijk en dat wordt geëxperimenteerd met 'visueel pleiten' (zie ook Wiggins 2006).⁵

Als het gaat om de toepassing van audiovisuele technieken en materialen in de rechtszaal, kan een aantal functies worden onderscheiden, die deels kunnen samenvallen. In de eerste plaats kunnen beelden of geluidsopnamen van het strafbare feit of de plaats van het delict als stuk van overtuiging in het strafproces worden ingebracht en vervolgens via de eigen waarneming van de rechter voor het bewijs worden gebruikt. Het (audio)visuele materiaal fungeert dan als kenbron van de werkelijkheid, waarop de rechter zijn bewijsbeslissing baseert. Naast foto's, beelden van beveiligingscamera's, geluidstapes, worden bijvoorbeeld ook filmpjes van mobiele telefoons voor het bewijs gebruikt.⁶ Dit type bewijsmateriaal wordt in het Engelse en Amerikaanse strafproces aangeduid als *real evidence* als tegenhanger van *testimonial evidence*. *Real evidence* wordt gekenmerkt doordat de gebruiker door gebruik van zijn zintuigen rechtstreeks kan beoordelen wat het bewijsstuk aantoont (Strong 1992).

Ook kunnen (audio)visuele technieken gebruikt worden voor het presenteren, visualiseren, waarderen, interpreteren en 'contextualiseren' van bewijs. In dit kader kan bijvoorbeeld worden gedacht aan computersimulaties of reconstructies van dodelijke verkeersongevallen. Dit soort toepassingen kunnen de rechter en de overige procesdeelnemers helpen bij de waardering en interpretatie van het voorhanden zijnde bewijs. Zo kan een digitale reconstructie worden gebruikt als instrument om een bepaald scenario of een getuigenverklaring te toetsen.⁷ Ook kunnen audiovisuele

⁴ Annotatie bij HR 21 april 1998, *NJ* 1998/782.

⁵ Zo worden er in Nederland trainingen voor juristen aangeboden in visuele communicatie en kan de aanstaande jurist met behulp van het boek 'Beeldtaal voor juristen' stapsgewijs leren een grafische weergave te maken. Vanwege het toenemende belang van beeld en visualisering in het recht is de New York Law School, onder supervisie van Prof. Sherwin gestart met het zogenoemde *Visual Persuasion Project*, zie <http://old.nyls.edu/pages/2734.asp>

⁶ Onder andere in zaken betreffende 'happy slapping', waarbij pesterijen en mishandeling gefilmd worden met de mobiele telefoon, waarna de filmpjes op Internet (YouTube) worden gezet. Zie bijvoorbeeld het persbericht van het Arrondissementsparket Haarlem van 25 april 2008 getiteld; 'Straffen voor happy slapping', zie ook Rooseboom 2008.

⁷ De vraag is of aan de reconstructie ook zelfstandige bewijswaarde toekomt. Kan de rechter dit aanmerken als stuk van overtuiging en via de eigen waarneming voor het bewijs gebruiken? Wij zijn geneigd deze vraag

technieken worden toegepast om bepaalde informatie op een coherente manier over te brengen of om de overtuigingskracht van een betoog of argument te versterken. Denk aan de officier van justitie die met behulp van een Powerpoint-presentatie criminele geldstromen in kaart brengt of de advocaat die met behulp van een ‘pleitdocumentaire’ inzicht tracht te verschaffen in de persoon van de verdachte. Van dit soort *demonstrative tools* of *demonstrative evidence*⁸ wordt in het Amerikaanse strafproces al veel langer en frequenter gebruik gemaakt.

Ten slotte kunnen (audio)visuele materialen en vooral technieken gebruikt worden als communicatiemiddel tussen procespartijen. Zo maakt bijvoorbeeld de videoconferentie het mogelijk om tijdens het onderzoek ter terechtzitting getuigen of deskundigen aan de andere kant van de wereld *live* te horen. De rechter wordt in staat gesteld om personen op afstand te horen en zonder menselijke tussenschakels van de inhoud van de verklaring kennis te nemen. Daarnaast worden de technieken ook als communicatiemiddel met het grotere publiek gebruikt. Vroeger werden al rechtbanktekeningen gepubliceerd om het grotere publiek een kijkje achter gesloten deuren te geven; nu kan vaak (op bepaalde momenten) gefotografeerd of gefilmd worden en is dus foto- en filmmateriaal beschikbaar. Het Amerikaanse Court TV zal wellicht ook navolging krijgen in Nederland (Barends 2008).

Over de aard en omvang van deze toepassingen in het Nederlandse strafproces ontbreekt vooralsnog onderzoek.⁹ Het gebruik van foto’s en film ten behoeve van het bewijs wordt inmiddels volstrekt normaal bevonden. De inzet van audiovisuele techniek ter ondersteuning van een pleidooi of ter reconstructie van de feiten is echter – naar onze indruk en eerste inventarisatie – nog betrekkelijk incidenteel. Dat geldt ook voor de toepassing van audiovisuele techniek waar het gaat om de communicatie op afstand met andere procesdeelnemers (getuigen, verdachten, deskundigen). Wel worden allerlei initiatieven ontplooid die de toepassing van audiovisuele materialen en technieken zouden kunnen faciliteren. Denk bijvoorbeeld aan de introductie van het elektronische dossier en de eerste digitale zittingszaal van Nederland die de Rechtbank Rotterdam in februari bij wijze van proef in gebruik heeft genomen. De verwachting is dat deze toepassingen met de voorschrijdende techniek in de toekomst alleen maar grotere vormen zullen aannemen. De mogelijkheden van (audio)visuele techniek voor wat betreft registratie, conservatie, verspreiding en presentatie van informatie zijn in ieder geval enorm.

3. Implicaties voor de Nederlandse procescultuur

De opkomst van de audiovisuele techniek zal ook belangrijke consequenties hebben voor de Nederlandse procescultuur. Hoewel het onderzoek ter terechtzitting de laatste jaren al wel meer onmiddellijke vormen heeft aangenomen, kenmerkt de Nederlandse procespraktijk zich in vergelijking met Angelsaksische strafrechtssystemen nog steeds door een overwegend *schriftelijk* karakter. De

ontkennend te beantwoorden. De bewijzende kracht gaat immers uit van de informatie die wordt gevisualiseerd en niet van de reconstructie zelf. Dat laat onverlet dat dit type materiaal onmiskenbaar van belang is voor de waardering van bewijs en van invloed kan zijn op de rechterlijke overtuiging.

⁸ Voor het onderscheid tussen *real* en *demonstrative evidence* is niet zozeer de aard van het object doorslaggevend, maar de relatie dat het object heeft met de zaak. Videobanden van een bewakingscamera bij een benzinstation waarop beelden van de overval te zien zijn, wordt gekenmerkt als *real evidence*, terwijl de videoband die een reconstructie van een overval laat zien op basis van de verklaringen van ooggetuigen wordt aangemerkt als *demonstrative evidence*. Wharton’s Criminal Evidence 2008, § 16:23. De term *demonstrative evidence* wordt ook overigens wel als generieke aanduiding gebruikt en omvat dan beide categorieën. Strong 1992 § 212.

⁹ Alleen de betekenis van beeldmateriaal dat op het onderzoek ter terechtzitting wordt gebruikt, kan al op diverse manieren geanalyseerd en geïnterpreteerd worden; een semiotische analyse is gericht op andere vragen dan bijvoorbeeld een discoursanalyse (zie Emmison & Smith 2000; Kress & Van Leeuwen 2006; Rose 2007).

Nederlandse rechter valt bij de beoordeling van de zaak veelal terug op processen-verbaal uit het voorbereidend onderzoek, waarin naast verklaringen van verdachten, ook verklaringen van getuigen en deskundigen zijn opgenomen, zonder dat deze personen op zitting opnieuw worden gehoord. Ook stukken van overtuiging, zoals het in beslag genomen wapen en sporen in een moordzaak, worden zelden op zitting getoond. Het accent ligt in de strafrechtelijke procedure op de schriftelijke vorm, hetgeen tot uitdrukking komt in de nadruk op het dossier en de bijzondere positie van het proces-verbaal. De introductie van het elektronisch dossier maakt het mogelijk om video-opnamen en ander (audio)visueel materiaal in het “dossier” op te nemen en op die manier voor procesdeelnemers (beter) toegankelijk te maken. Het is waarschijnlijk dat het papieren dossier uiteindelijk zijn centrale functie zal verliezen ten gunste van het elektronische dossier. Dit zal tot gevolg hebben dat de *schriftelijke* informatie een minder dominante rol krijgt en deels zal worden vervangen door informatie in (audio)visuele vorm (Nijboer, 2008). Deze ontwikkeling is, samen met de toegenomen mogelijkheden om met behulp van de techniek op afstand te communiceren, direct van invloed op de onmiddellijkheid van de procedure. Het stelt de rechter in staat om meer rechtstreeks en volledig kennis te nemen van (de inhoud van) het bewijs. Zo stelt Vellinga ‘dat vanuit een oogpunt van onmiddellijkheid van het strafproces men immers niet beter kan wensen dan dat het bewijsmateriaal direct, dus zonder tussenkomst van interpretatie van een ander ter terechtzitting wordt gepresenteerd’.¹⁰ De opkomst van (audio)visuele technieken en materialen, zou in termen van ‘*best evidence*’ een grote winst kunnen opleveren en de kwaliteit van de rechterlijke beslissing positief kunnen beïnvloeden. Niettemin geven de resultaten van psychologisch en criminologisch onderzoek aanleiding tot voorzichtigheid en terughoudendheid in dit opzicht, zoals blijkt uit onze eerste inventarisatie van empirische studies op dit gebied.

4. Empirisch onderzoek naar (effecten van) beeld en geluid

Empirische studies tonen aan dat het zicht het meest dominante zintuig is: plaatjes krijgen meer aandacht dan woorden. Daarnaast heeft schriftelijk materiaal *andere effecten* op de betrokkenen in het strafproces dan beeld- en geluidmateriaal: beeld is veel indringender dan het geschreven of enkel het gesproken woord. Uit Angelsakisch experimenteel onderzoek waar terechtzittingen in zijn geheel worden nagebootst - in zogenoemde *mock trials* - blijkt blootstelling van juryleden en rechters aan foto's, video of computeranimaties vaker te leiden tot een schuldigverklaring (Douglas e.a. 1997) en tot hogere schadevergoedingen voor het slachtoffer (Whalen & Abrams 2007). Lynchpartijen worden als wreder beoordeeld wanneer fotomateriaal wordt getoond (Leader e.a. 2007). Ook blijkt in de Amerikaanse situatie dat na het bekijken van een video over een moordzaak, een lagere bewijsstandaard wordt gehanteerd: gereede twijfel wordt vaker uitgesloten; het bewijs wordt sneller geïnterpreteerd als “beyond a reasonable doubt” (Kassin & Garfield 1991). Beelden blijken tot emotionelere reacties te leiden; ook professionals lijken hier niet van te zijn gevrijwaard. Zo vertelt een Officier van Justitie over een zaak waarin twee kinderen gedurende ruim een half jaar regelmatig worden mishandeld door een groep kinderen: “De kinderen hebben de mishandelingen gefilmd op hun mobieltjes en het was echt schokkend om te zien hoe Jutka en Micha werden geschopt, geslagen en uitgescholden terwijl iedereen eromheen staat te schreeuwen en joelen. [...]. Je hart breekt als je het ziet. Ook de politie was diep geschokt” (Italianer 2008). Deze filmpjes gemaakt met de mobiele telefoon roepen sympathie en empathie op voor de slachtoffers. Dergelijk beeldmateriaal, net als bijvoorbeeld foto's van verwondingen, leidt vaak tot identificatie met het slachtoffer en tot

¹⁰ Noot onder HR 3 juli 2007, *NJ* 2007, 412.

contrastering met de dader of verdachte. Het zich in het dossier bevindend beeldmateriaal van verdachte is veelal fundamenteel anders van aard dan de beelden die van het slachtoffer worden getoond. Beelden van een persoon zoals geregistreerd door een beveiligingscamera roepen andere reacties op dan beelden van bijvoorbeeld verwondingen. De cognitieve processen van identificatie en contrast die hiermee gepaard gaan, hebben gevolgen voor de mate waarin mensen verantwoordelijkheid en schuld toekennen (zie Vanderveen 2006).

Ook het gebruik van audiovisuele techniek ten behoeve van de communicatie op de terechtzitting lijkt niet zonder gevolgen. Uit onderzoek blijkt dat de vorm waarin verklaringen wordt gepresenteerd van invloed is op het oordeel over de geloofwaardigheid van die verklaringen. Zo laat een Zweedse studie zien dat juryleden het waarheidsgehalte van getuigenverklaringen hoger schatten wanneer verklaringen *live* op het onderzoek ter terechtzitting worden afgelegd dan wanneer de verklaring op video is vastgelegd en aldaar wordt afgespeeld (Landström e.a. 2005). Uit ander empirisch onderzoek blijkt eveneens dat *live* verklaringen betrouwbaarder worden ingeschat (Goodman e.a. 2006). Niet vreemd is het dan dat ook *videoconferencing* tot andere bevindingen leidt in vergelijking met een schriftelijke verklaring of de lijfelijke aanwezigheid van een verdachte, slachtoffer of deskundige. Veel is op dit punt echter nog onduidelijk (Johnson & Wiggins 2006).

Beelden zijn indringender en overtuigender dan het geschreven woord en het is lastig om beelden te vergeten (denk aan de uitdrukking ‘op het netvlies gedrukt staan’). Daarbij hebben beelden de schijn van objectiviteit: een foto bijvoorbeeld wordt al snel gezien als een directe representatie van de realiteit, als de ‘waarheid’, net als ander beeld- of geluidsmateriaal (Daston & Galison 1992). Maar beeld- en geluidsfragmenten zijn geen volmaakt bewijs, net zo min als een getuigenverklaring of DNA-materiaal dat is. Zo is een foto meestal gemaakt door een persoon op een bepaald moment en in een bepaalde situatie. Tevens is een foto altijd een uitsnede en kan ook in die zin maar een deel van de werkelijkheid op een bepaald moment representeren (Walton 1992). Een film van een getuigenverhoor is evenmin een directe representatie van de realiteit; wat voor en na het filmen gebeurt, is niet te zien en de camera kan niet registreren wat achter de camera geschiedt. Daar komt bij dat diverse studies aantonen dat het cameraperspectief bij verhoren en bekentenissen een voor het strafproces saillant effect heeft. Voor de inschatting van de mate waarin iemand vrijwillig verslag doet en van de mate waarin iemand schuldig wordt geacht, blijkt het uit te maken of alleen de verdachte in beeld is of ook de ondervrager (Lassiter e.a. 2009). Iemands (juridische) professionaliteit en expertise blijkt daarbij niet uit te maken: ook rechters, advocaten en politieofficieren denken dat een verdachte meer vrijwillig een bekentenis doet wanneer alleen de verdachte in beeld is. Wanneer de ondervrager alleen in beeld is, wordt vaker aan een gedwongen afgelegde bekentenis gedacht (Lassiter e.a. 2007).

Naast het gegeven dat beeldmateriaal gemanipuleerd kan worden, kan het ook resultaat zijn van reactiviteit: personen die geobserveerd of gefotografeerd worden, kunnen zich anders gaan gedragen *omdat* ze geobserveerd of gefotografeerd worden. Ook in die zin hoeft een foto of video dus niet altijd te laten zien hoe dingen in werkelijkheid zijn. Dit geldt voor foto’s, maar analoog hieraan voor welke andere afbeelding of (geluids)representatie ook. Bovendien moeten simulaties, beeld- en geluidsfragmenten geïnterpreteerd worden, net als elk ander bewijsmiddel. Het lastige is nu dat foto’s *polyseem* en dus multi-interpretabel zijn; een zelfde afbeelding heeft vaak meerdere betekenissen. Niemand ziet of hoort precies hetzelfde, en niemand zal exact dezelfde betekenis geven aan datgene wat hij of zij ziet en hoort (zie Berger 1990). In het strafproces kan de waarneming en waardering van beeldmateriaal door de rechter afwijken van een door een getuige of verdachte aangedragen

zienswijze; het is de interpretatie van de rechter (of de jury) die uiteindelijk de doorslag geeft.¹¹ Daarbij heeft in Nederland de Hoge Raad bepaald dat de bewezenverklaring in overwegende mate mag steunen op de eigen waarneming van de rechter, ook als deze door de verdediging is betwist.¹²

Geen enkel bewijsmiddel biedt absolute zekerheid; bewijs is nooit een volmaakte representatie van de (voorbij) werkelijkheid en er is altijd interpretatie nodig (Van Koppen & Malsch 2008; Van Koppen & Elffers 2006). Mensen, en dus ook rechters, zijn echter wel geneigd beelden, zoals foto's, video, simulaties, voor 'waar' aan te nemen. Blootstelling aan beeld- en geluidsmateriaal blijkt een grote impact te hebben op de bewijswaardering en –beslissing in strafzaken met een jury. Nu kunnen die bevindingen niet zomaar worden geprojecteerd op de Nederlandse situatie, maar aangenomen kan worden dat de vorm waarin informatie-uitwisseling in het strafproces plaatsvindt ook van invloed is op de waardering en overtuiging van de beroepsrechter. Voor het Nederlandse strafproces levert dit verschillende uitdagingen op.

5. Het juridisch kader

Het Wetboek van Strafvordering besteedt aan het gebruik van (audio)visuele techniek nauwelijks aandacht. Weliswaar heeft er recentelijk enige nadere wettelijke normering plaatsgevonden voor wat betreft gebruik van moderne communicatiemiddelen in de vorm van een videoconferentie¹³, maar ten aanzien van het bewijs ontbreekt nadere regelgeving. De wettelijke bewijsregeling zelf stamt echter nog uit de tijd dat foto's en film nauwelijks rol van betekenis speelden in het strafproces en is in dat opzicht verouderd (zie ook Knigge 1995). In artikel 339 Sv wordt een limitatieve opsomming van bewijsmiddelen gegeven, waarin aan dit type bewijs (*real evidence*) geen aandacht wordt besteed. De wijze waarop de rechter (audio)visueel materiaal aan zijn bewijsbeslissing ten grondslag legt, is met behulp van de eigen waarneming (art. 340 Sv), dan wel meer indirect door middel van bijvoorbeeld een proces-verbaal of een deskundigenverslag, waarin schriftelijk is vastgelegd wat er op de beeld- of geluidsdrager te zien of te beluisteren valt (art. 344 lid 1 sub 2 en 4 Sv). Specifieke regels omtrent het gebruik van het desbetreffende materiaal worden in de wet niet gegeven. De enige beperking die de wet oplegt, is dat beelden of geluiden die op grond van art. 340 Sv voor het bewijs worden gebruikt, persoonlijk en op het onderzoek ter terechtzitting door de rechter moeten zijn waargenomen. Er is echter geen regel die de rechter verplicht zelf het onderliggende materiaal te aanschouwen en beluisteren, als hij dit via een proces-verbaal van bevindingen of deskundigenverslag voor het bewijs gebruikt.¹⁴ Evenmin zijn er regels omtrent de authenticiteit of betrouwbaarheid van het materiaal. Is het materiaal wel wat het pretendeert te zijn en in hoeverre betreft het inderdaad een adequate en accurate weergave van de (voorbij) werkelijkheid?

Juist in het strafproces worden hoge eisen gesteld aan de betrouwbaarheid en geldigheid van informatie. Deze informatie is immers doorslaggevend voor de vaststelling van de feitelijke grondslag op basis waarvan een verdachte kan worden veroordeeld en gestraft. Het is de rechter die moet

¹¹ Dit onderscheid tussen waarneming en waardering lijkt analoog te zijn aan de twee componenten van een teken die de semiotiek onderscheidt. Het teken (*sign*) zoals een beeld, geluid, of een woord, bestaat uit de betekenaar en het betekende. De betekenaar (*signifier*) is het fysieke beeld, geluid, of woord, zoals een vingerafdruk. Het betekende (*signified*), is het mentale concept waar de betekenaar naar verwijst, zoals de identiteit van de verdachte, of het bewijs van dat degene van wie de vingerafdruk afkomstig is, de dader is.

¹² HR 3 juli 2007, NJ 2007, 412.

¹³ Wet van 16 juli 2005 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met het gebruik van de videoconferentie in het strafrecht, Stb. 2005, 388 (i.wtr. 1 januari 2007).

¹⁴ Indien de waarneming een waarderend element bevat, moet wel voldoende toetsbaar zijn waar die waardering van de deskundige of politieambtenaar op is gebaseerd, vgl. HR 7 december 2004, LJN AQ8936.

oordelen over de betrouwbaarheid van de bewijsbronnen en daar betekenis aan verleent. Als gezegd wordt beeld- en geluidsmateriaal wel gezien als een rechtstreekse representatie van de werkelijkheid; als iets wat betekenis heeft, in plaats van iets wat betekenis krijgt. Doordat we ons niet altijd van bewust zijn van het feit dat waarneming geen interpretatievrije activiteit is, kunnen waarneming en waardering bij visueel materiaal eenvoudig door elkaar heen gaan lopen (Van Woensel & Van Laanen 2007). Dit speelt bijvoorbeeld een rol bij pornografisch materiaal waarbij de rechter een oordeel moet geven over de leeftijd van het kind op de afbeelding. Vanuit een oogpunt van de controleerbaarheid van de rechterlijke beslissing is het van belang dat de waarneming op het onderzoek ter terechtzitting geschiedt in bijzijn van de procespartijen, zodat deze het materiaal zelf ook kunnen waarnemen en impliciete oordelen ter discussie kunnen worden gesteld (Nijboer 1982).

De noodzaak tot discussie bestaat overigens niet alleen voor het gebruik van beeld- of geluidsmateriaal ten behoeve van het bewijs, maar ook voor visuele weergaven die dienen voor het presenteren, visualiseren en contextualiseren van bewijs. Immers, de presentatie van informatie en kennisname van de context kan grote invloed hebben op de rechterlijke overtuiging. Van belang is dat de impliciete effecten van beeldmateriaal, zoals reconstructies of zogenaamde *trial graphics*, ‘onderwerp worden van expliciete argumentatie en zonodig worden gecorrigeerd’ (Hoogwater 2007). Daarbij is uiteraard ook de objectiviteit van de weergaven van groot belang. In ogenschijnlijk objectief materiaal zoals beeld- en/of geluidsopnamen van een studioverhoor van een minderjarig slachtoffer kan zo worden geknipt dat het geen representatief beeld van de werkelijkheid meer geeft. Dit kan ten koste gaan van de waarheidsvinding. Ook bij visuele informatie moet worden gestreefd naar een zo objectief mogelijke weergave. Zo wijst een forensisch deskundige bij het NFI op het gevaar van onbewuste beïnvloeding bij het maken van simulaties en reconstructies van misdrijven en plaatsen delict (Houtekamer 2008). In plaats van zelf een scenario te bedenken vraagt hij daarom aan het OM of de politie welk scenario hij moet testen. Uit het eerdergenoemde NRC-artikel blijkt dat vooral het OM gebruik maakt van dit soort reconstructies of simulaties in de rechtzaal en daar ook de middelen voor heeft. De verdediging wordt hier niet altijd bij betrokken en kan op het onderzoek ter terechtzitting onaangenaam worden verrast door deze visuele informatie, waartegen zij op dat moment waarschijnlijk niet veel meer zal kunnen inbrengen. Niet alleen vanuit een perspectief van ‘equality of arms’ maar ook om te komen tot een deugdelijke rechterlijke beslissing, is het van belang dat de verdediging afdoende in staat wordt gesteld om de implicaties van het (audio)visuele materiaal te betwisten.¹⁵

6. Conclusies en aanbevelingen

In navolging van de opsporingspraktijk wordt ook binnen het onderzoek ter terechtzitting steeds meer gebruik gemaakt van (audio)visuele technieken en materialen. Deze ontwikkeling heeft zich ingezet en zal alleen maar verder toenemen. Nu empirisch onderzoek laat zien dat beeld- en geluidsmateriaal andere effecten heeft dan tekstuele informatie, dringt zich de vraag op naar de doorwerking en betekenis hiervan voor de Nederlandse strafrechtspraktijk. In ieder geval zal de wijze van procesvoering onder invloed van de audiovisuele techniek – in combinatie met de digitalisering – drastisch veranderen. De audiovisuele techniek kan in potentie een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van het strafrechtelijk feitenonderzoek en -bewijs. Echter, de functie van de audiovisuele

¹⁵ In een zaak tegen een verdachte van openlijke geweldpleging oordeelde de rechtbank 's-Gravenhage dat het beginsel van *equality of arms* meebracht dat de – met een mobiele telefoon gemaakte – videobeelden, waarop verdachte te zien zou zijn, op voorhand en niet eerst door vertoning ter zitting aan de verdediging en de rechtbank ter beschikking diende te worden gesteld. Rechtbank 's-Gravenhage 13 augustus 2008, *LJN* BE0018.

techniek bij het presenteren of contextualiseren van bewijs vraagt om meer aandacht en zal ook beslist in de (nabije) toekomst nieuwe vragen oproepen. Momenteel staat, zeker in Nederland, het onderzoek naar de effecten van *courtroom technology* nog in de kinderschoenen. Nader interdisciplinair onderzoek naar de toepassing en doorwerking van (audio)visuele materialen en technieken binnen de strafrechtspraktijk is dan ook onontbeerlijk en urgent. Nu wordt het aan de praktijk en de individuele rechter overgelaten een beslissing te nemen over het gebruik en de toelaatbaarheid van bepaalde technieken. Er moet voor worden gewaakt dat de winst die in het strafproces kan worden geboekt met toepassing van audiovisuele techniek (in termen van meer rechtstreekse en volledige kennisname van de feiten) teniet wordt gedaan door onzorgvuldig of ondoordacht gebruik hiervan. Op dit punt zou een modernisering van onze wettelijke regeling – met daarin onder meer waarborgen omtrent de (audio)visuele presentatie van bewijs – zeer welkom zijn.

Hoewel harde conclusies nu nog moeilijk te trekken zijn, kan niettemin een aantal concrete aanbevelingen worden gedaan op basis van wat bekend is uit empirisch onderzoek tot nu toe. Bij simulaties bijvoorbeeld is in ieder geval de deugdelijkheid van het onderliggende feitenmateriaal van belang. Echter, op basis van hetzelfde feitenmateriaal kunnen zich vaak meerdere scenario's hebben voorgedaan, waarvan maar één in een simulatie wordt verwerkt. Daarom menen wij dat de verdediging zoveel mogelijk betrokken zou moeten worden bij het maken van de simulatie. Indien dit laatste niet kan worden gerealiseerd, verdient het aanbeveling standaard twee (of meerdere) simulaties te maken, waarbij de ene simulatie een belastend scenario en de andere een (meer) ontlastend presenteert. Niet alleen wordt daarmee de ambiguïteit van de simulatie zichtbaar gemaakt, ook kan zo worden voorkomen dat een bepaald scenario te snel als 'de' waarheid wordt gezien.

Of dit voor wat betreft simulaties in de Nederlandse strafrechtspraktijk afdoende zal zijn, is nu nog onduidelijk. Duidelijk is wel dat naast een nadere wettelijke normering, voor de praktijk zeker de *visual literacy*¹⁶ van rechters en procespartijen van belang is; de vaardigheid om beeldmateriaal te 'lezen', te interpreteren en te waarderen (Hoogewater 2007). Juristen leren tijdens hun opleiding grondig *teksten*, zoals de wet en jurisprudentie te lezen, analyseren, waarderen en toe te passen. Gezien de huidige en toekomstige ontwikkelingen zou in de scholing van rechters, officieren en advocaten ook aandacht aan het interpreteren en deconstrueren van beelden of visuele informatie moeten worden besteed.

Literatuur

- Barends, I. (2008). Vanuit je luie stoel kijken naar rechtbanktelevisie, *Trouw* 9 januari 2008.
- Barends, I. (2008). Het nieuwe visuele pleiten, *Trouw* 12 november 2008.
- Berger, John (1990). *Ways of Seeing*. [herdruk; 1e druk 1972]. Londen: Penguin.
- Daston, L. & Galison, P. (1992). The image of objectivity. *Representations*, p. 81-128.
- Dondis, D. A. (1973). *A primer of visual literacy*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Douglas, K.S., Lyon, D.R., & Ogloff, J.R.P. (1997). The impact of graphic photographic evidence on mock jurors' decisions in a murder trial: Probative or prejudicial? *Law and Human Behavior*, 21(5), 485-501.
- Emmison, M., & Smith, P. (2000). *Researching the visual: images, objects, contexts and interactions in social and cultural inquiry*. London: SAGE.
- Goodman, G. S., Myers, J. E. B., Qin, J. J., Quas, J. A., Castelli, P., Redlich, A. D., en Rogers, L. (2006). Hearsay versus children's testimony: Effects of truthful and deceptive statements on jurors' decisions. *Law and Human Behavior*, 30(3), 363-401.

¹⁶ Zie de klassieker van Dondis (1973).

- Hoogewater, S. (2007). Kracht van beeld in de rechtszaal. *Adocatenblad* (5), 178-180.
- Houtekamer, C. (2008). Nog een spannend liedje erbij. *NRC.next* 11 februari 2008 en *NRC* 23 februari 2008
- Italianer, A. (2008). Groepsgeweld gefilmd; de zaak van de Rijswijkse jongeren. *Opportuun* 10, 6-7.
- Johnson, M., & Wiggins, E. C. (2006). Videoconferencing in Criminal Proceedings: Legal and Empirical Issues and Directions for Research. *Law & Policy*, 28(2), 211-227.
- Kassin, S.M., & Garfield, D.A. (1991). Blood and guts - General and trial-specific effects of videotaped crime scenes on mock jurors. *Journal of Applied Social Psychology*, 21(18), 1459-1472.
- Knigge, G (1995). Afscheid van het wettelijk bewijsstelsel. *RM Themis*, 381-382.
- Van Koppen, P.J. & Malsch, M. (2008). *Het praktisch nut van de rechtspsychologie* (Pareltjes van het strafrecht 4), Deventer: Kluwer.
- Van Koppen, P.J. & Elffers, H. (2006). De Mythe van het DNA-bewijs. *Adocatenblad*, p. 607-618.
- Kress, G. R., & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: the grammar of visual design* (2nd ed.). New York: Routledge.
- Lassiter, G.D., Ware, L.J., Ratcliff, J.J. e.a. (2009). Evidence of the camera perspective bias in authentic videotaped interrogations: Implications for emerging reform in the criminal justice system. *Legal and Criminological Psychology* (1), p. 157-170.
- Lassiter, G.D., Diamond, S.S., Schmidt, H.C. & Elek, J.K. (2007). Evaluating videotaped confessions - Expertise provides no defense against the camera-perspective effect. *Psychological Science* 18(3), 224-226.
- Lanström, S., Granhag, P.A., & M. Hartwig (2005). Witnesses Appearing Live Versus on Video: Effects on Observers' Perception, Veracity Assessments and Memory', *Applied Cognitive Psychology*. 19, 913-933.
- Leader, T., Mullen, B., & Abrams, D. (2007). Without mercy: The immediate impact of group size on lynch mob atrocity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(10), 1340-1352.
- Nijboer, J.F. (1982). *Algemene grondslagen van de bewijsbeslissing in het Nederlandse strafprocesrecht (dissertatie)*. Arnhem: Gouda Quint.
- Nijboer, J.F. (2008). Technologische ontwikkelingen en het strafproces – een verkenning. *Strafblad*, 227-241.
- Rooseboom (2008). Internet als volksgericht. *De Pers* 17 april 2008
- Rose, G. (2007), *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. (2^e druk). Londen: Sage Publications.
- Strong J.W. (1992). *Mc Cormick on evidence*. Minnesota: West Publishing.
- Vanderveen, G. N. G. (2006). *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety; Conceptualisation and measurement*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Walton, K.L. (1992). Transparent pictures - On the nature of photographic realism. *Critical Inquiry* 2, p. 246-277.
- Whalen, D.H., & Blanchard, F.A. (1982). Effects of photographic evidence on mock juror judgment. *Journal of Applied Social Psychology*, 12(1), 30-41.
- Wiggins, E. C. (2006). The Courtroom of the Future is Here: Introduction to Emerging Technologies in the Legal System. *Law & Policy*, 28(2), 182-191.
- Van Woensel, A.M., & Van Laanen, F. (2007). Artikel 340. In: Melai/Groenhuijsen, *Losbladige commentaar op het Wetboek van Strafvordering*, suppl. 163.